

Гергана ГЕОРГИЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, България

ПОГЛЕД КЪМ ИМОТНОТО СЪСТОЯНИЕ И ДОХОДИТЕ НА СВЕЩЕНИЦИТЕ В ТЪРНОВСКО ПРЕЗ XIX ВЕК

Gergana GEORGIEVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

A GLANCE TO THE PROPERTY STATUS AND THE INCOMES OF THE PRIESTS IN THE REGION OF TARNOVO IN THE 19TH CENTURY

The clergy was an important part of the local elite in the Balkans and performed variety of functions. The priests were not only religious leaders but also community leaders who united and lead the members of Christian communities. In some cases, they acted as mediators between the local communities and the official authorities; often they pursued teacher’s career as an additional occupation to priesthood; and they were the most educated people in a given area and formed the substantial part of the intellectual elite. Definitely, they were among those people who influenced the life of the local communities. Therefore, it is useful to develop their group portrait by exploring the financial status and everyday aspects of their life. The study explores as case studies two villages in the central part of the Balkan Mountains – Arbanassi and Lyaskovets. In the 19th c., they were villages de jure, but de facto they functioned as small prosperous towns. Those two settlements could be characterized not only by their economic activity, but also by their strong relationship with the Orthodox Church.

Keywords: priests, Arbanassi, Lyaskovets, property status, immovable properties.

Свещениците са особена социална група в обществото. Често явяващи се най-образованите хора в общността, играещи официална роля на духовни лидери, те биват натоварвани и с други, допълнителни социални задачи – като медиатори с властта, например. Поради това те притежават значителен социален капитал и са третиращи с особено уважение. Доказателство за последното е фактът, че в Османската империя те винаги са били признати като неразделна част от местния немюсюлмански елит (Тодорова 1997: 114–119). Благодарение на тази им позиция техните различни дейности и роли са подробно анализирани. В същото време обаче тяхното ежедневие, като например финансовото и имотното им състояние, не са толкова популярни като тема на изследване. Затова едно изследване на доходите и стопанските дейности ще направи портрета на православния клир по-пълнен.

Настоящото изследване се фокусира върху средата на XIX век, използвайки примера на населени места от Централните Балкани – Арбанаси и

Лясковец, които по това време са част от санджака Търново. Въпреки, че имат статут на села, те определено се развиват като малки градове с икономически просперитет, основан на търговията и занаятите. В допълнение селищата имат подчертано православен религиозен профил като населението им е съставено от българи, гърци и албанци. Благодарение на преобладаващото християнско население, което при това е финансово добре поставено, енорийската структура с нейните основни компоненти – храмове и духовни служители, е добре развита.

Ще очертаем накратко социалния и икономическия профил на двете селища с цел да се изясни социалната среда, в която действат изследваните свещеници.

Първото писмено свидетелство за съществуването на селището **Лясковец** се открива в османски регистър от 1582 г., където то е посочено като съставна част от вакъфа на великия везир Рюстем паша заедно с близките Арбанаси, Горна и Долна Оряховица (Мутафов 1979: 84). В допълнение към специалния статут, част от населението е регистрирано като войнуци¹. Във фермани, указващи официалния статут на селищата (Баласчев, Ихчиев 1909: 154; Калицин, Мутафова 2012: 282), Лясковец се споменава като част от „албански селища” (*arnabud kariyeleri*) (Минев 1944:18; Протич 1922: 47–48). Статутът на селото, който предоставя различни привилегии, и благоприятното географско разположение допринасят за неговото икономическо и демографско развитие.

В средата на XIX век Лясковец се състои от пет махали, носещи имената на черквите в тях: Св. Никола, Св. Димитър, Св. Георги, Св. Атанасий и Св. Василий (Славчев 1994: 25–27; Драганова 1994: 76). Църквите играят роля на функционални центрове, около които се развива градската структура. Периодът на интензивен демографски растеж и засилената миграция на селското население към градовете през XVIII и XIX век (Тодоров 1972) съвпада с разцветта на селището. През 1845 г. населението на Лясковец възлиза на около 3475 души (Георгиева 2015: 209–226) – всички православни християни. С изключение на жителите на Кондъовска махала, които са били известни като албанци (Минев 1944: 19, 28), останалата част от населението най-вероятно има българска идентичност. Влиянието на Цариградската патриаршия не е толкова силно в Лясковец, колкото в съседното Арбанаси и Търново. Движението за църковна самостоятелност сред българите е придружено от актове на насилие, като например изгарянето на гръцки религиозни книги². Въпреки това,

¹ Димо Минев споменава за такива семейства, които живеят в махалата Свети Никола и наброяват около 60 къщи (Минев 1944: 26). Този специален статут е запазен до 1839 г., когато по време на управлението на султан Абдул Азис привилегиите са премахнати напълно (Баласчев, Ихчиев 1909: 140–141).

² През 1841 г. някои лясковчани, под влияние на учителя Манол Стателов, събират гръцките църковни книги от църквата „Св. Димитър” и ги изгарят. По-късно същото правят с книгите от „Св. Атанас” (Драганова 1994: 81).

гръцкият език остава като богослужебен език в част от църквите до 1840 г. и се ползва от част от населението в ежедневието му до 1860 г.³

Разположен в плодородна територия в предпланинската част на Балкана, Лясковец става център на селското стопанство в региона. Високите печалби от земеделската продукция, реализирана на пазарите, увеличават търсенето на земя и причиняват сериозен поземлен проблем. Образоването на големи чифлици, владени от местния мюсюлмански и немюсюлмански елит, предизвиква неравномерно разпределение, малоимотност или безимотност сред местното население. По този начин, голяма част от мъжете в Лясковец са принудени да потърсят друго препитание като сезонни работници – градинари (*bahçevanci*), жетвари (*orakçı*) и копачи (*çapacı*) още през първите десетилетия на XIX век. Според османски данъчен регистър (теметтуат дефтер) от 1845 г. 45% от мъжкото население на Лясковец е регистрирано като градинари (Георгиева 2015: 214). Тези сезонни работници действат не само в северните български земи, Добруджа и Влашко, но по-късно достигат до Трансилвания, Сърбия, дори Австрия и Унгария (Цонев 1932: 15). Лозарството и бубарство осигуряват допълнителни средства за препитание на селището⁴.

Арбанаси се създава вероятно в края на XV век (Георгиева 2014: 6–11). Смята се, че неговите създатели са православни християни албанци, скотовъдци, от района на Епир (Димитров 1988: 40–41; Гюзелев 2004: 50–57; Кил 2002), които мигрират или са били насилствено преместени от османците по време на завладяването на албанските земи⁵. Арбанаси илюстрира процеса

³ Петър Оджакوف си спомня за детството си и изброява семействата, които към средата на XIX век пишат на гръцки или на „славянски“: „Дядо Марин Боляров пишеше на гръцки, а дядо Марин Доролешов пишеше по български; хаджи Съби Москов (Дърмоня) пишеше на гръцки, а Стоян Захов Джаков пишеше по български; хаджи Стамо Гогев по гръцки, а Христо Ганчев Боев по български, Никола Куркев по гръцки, хаджи Васил, баща на Досю, пишеше по български; Буровци и четиримата братя пишеха по гръцки (Илия, Атанас, Първи, Парашкева), поп Добри, съседът им, пишеше по български; поп Тоню пишеш по гръцки, а другарят му поп Х. Досю – по български. Поп Събювци пишеха по гръцки, а поп Паню по български. Поп Цаню по гръцки и дядо Нико Лясата, а поп Никола Пъргов и поп Христо Капнилов пишеха по български; даскал Енчо Узуната и брат му пишеха по гръцки, а даскал Манол Стателов по български, Мънзов по български, Шаранков по български и пр. Това са учените лясковчани допреди 1840 г., все другари, съседи и едновръстници.” Димо Минев цитира една неиздадена автобиография на Петър Оджакوف (Минев 1944: 133).

⁴ Данните от теметтуат дефтера показват, че всяко семейство в Лясковец притежава лозе и черници (Георгиева 2015: 219–220).

⁵ Имената на селището – Арнабуд, Арнауткьой, Алванитохори (Арванитохори), свидетелстват, че албанският произход е един от основните маркери на неговите заселници. Също така в някои документи, като например един ферман на султан Махмуд II от 16 юли 1810 г., Арбанаси и съседните Лясковец, Горна и Долна Оряховица са наречени „арнабуд карийелери” (албански села) (Баласчев, Ихчиев 1909: 144–156).

на създаване на големи поземлени владения (мюлкове) от османските първенци, които по-късно са трансформирани в благотворителни религиозни фондации (вакъфи). След като преминава през ръцете на няколко собственици, селото, заедно с близките Лясковец, Горна и Долна Оряховица попада в ръцете на Рюстем паша – великия везир на султан Сюлейман I. Създаването на вакъфа със сигурност се е случило преди 1569 г., когато Рюстем паша умира (Мутафов 1979: 84). Приходите на благотворителното учреждение са използвани за изграждане на джамии, медресета, тюрбета и други обществени сгради в Истанбул и Родосчук (дн. гр. Текирдаг, Турция). Значителни суми са изпращани в помощ на свещените градове Мека и Медина.

В ранните векове на османското владичество Арбанаси успява да си осигури привилегирован статут не само като вакъф, но и като дервентджийско селище (Георгиева 2014: 13), което оказва влияние върху икономическия му просперитет и връзките с османските власти и елит. По този начин от средата на XVI до края на XVIII век Арбанаси преживява забележителен икономически разцвет, който е добре документиран в изворите. Наблюдава се значително увеличаване на населението. Редицата привилегии и данъчни облекчения, сигурността и икономическият просперитет привличат много нови заселници не само от съседните села, но и от близкия град Търново⁶. В края на XVI век Арбанаси наброява около 1600 жители, а в средата на XVII век населението му достига над 2000 души (Георгиева 2014: 17).

Въпреки че Арбанаси запазва официалния си статут на село (*карийе*) според османската териториална структура, размерът и характеристиките му по-скоро го причисляват към малките градове през периода. Икономическият му профил и просперитет се основават главно на търговията и занаятите, а не на земеделието и животновъдството, характерни за селските икономики. Трябва да се отбележи, че Арбанаси има няколко различни поминъка, които определят икономическия му профил: лозарство, бубарство, градинарство, животновъдство и занаяти, свързани с обработката на животински продукти (Георгиева 2014: 50–71). Различни клонове на търговията, като например джелеплькът (търговията с животни), също се развиват в селището. Скотовъдството става основа за развитието на редица занаяти, свързани в обработка на животински продукти – сапунджийство, кожухарство, обработка на месо и други.

Арбанаси представя един успешен модел на селище, чийто просперитет е стимулиран от предприемачеството и търговията. То основава своето икономическо развитие на определени поминъци и изграждането на силни връзки с няколко мощни центрове вътре и извън Османската империя. Международната търговия бележи ръст благодарение и на тесните контакти и привилегиите,

⁶ Според арзухал от 1660 г. 40 души от Търново се преселват в Арбанаси (Калицин, Мутафова 2012: 326–327).

дадени на арбанашките търговци от трансилванските и влашки воеводи. Някои от влашките аристократични фамилии се превръщат в основни дарители на църквите и гръцкото училище в Арбанаси⁷. Връзките с висши духовници на Цариградската патриаршия и някои други православни църкви също са важни за позицията на селото. Арбанаси печели престиж като център на политиката на Патриаршията на Балканите (Гюзелев 2004: 50–57).

Арбанаси е мултиетническо, предимно християнско селище, в което гръцкият е основният език в религиозната, образователната, търговската и частната сфера (Папазов 1937)⁸. Единственото училище в Арбанаси е гръцкото училище, което се развива и модернизира през XIX век, а българският език и граматика навлизат в селището чак в началото на 70-те години на XIX век. Показателен за влиянието на гръцкия език и култура е фактът, че у дома арбанашките жители си говорят на гръцки (Папазов 1937: 29, 60)⁹.

Като благоприятни условия за развитието на православната енорийска структура в изследваните случаи можем да посочим и демографската структура на региона, в който православното население е мнозинство. Това позволява изграждането на силна местна общност, която да подкрепя местните черкви и свещеници. Развитието на занаятите и търговията, интензивният икономически растеж и натрупването на капитал, създаването на проспериращо търговско съсловие позволяват на селищата да изградят достатъчно християнски храмове, които да поддържат духовната цялост на общността. Арбанаси също така поддържа едно от най-добрите гръцки училища в българските земи, което също спомага и за подготовката на местно духовенство.

Специалният статут на селищата – като вакъфски, дервентджийски и войнушки центрове, със сигурност играе важна роля за тяхното икономическо развитие. Привилегиите и отстъпките от страна на властта влияят положително за развитието не само на местната икономика, но и за по-голямата свобода при практикуване на християнството. Никола Станев твърди, че от пристигането на османците в Търново (1393) до 1598 г. в региона няма турска колонизация. Според издадените фермани на дервентджийските и вакъфските села, на турците не било разрешено да се заселват в тях (Станев 1993: 24). Станев цитира фермана за вакъфа на Рюстем паша: „... 4) никой не може да ги товари с

⁷ За повече подробности вж. Гюзелев 2004: 50–57.

⁸ Всички приписки, свързани с политически събития, природни катаклизми, семейни въпроси и други в някои запазени книги от Арбанаси, са изписани на гръцки език (Димова 2011: 449–475). През 70-те години на XIX век учителят Панайот Антонов се опитва да въведе литургия на български език в арбанашките черкви, но среща сериозен отпор. Той попада в конфликт с влиятелния Кирил Русович и е публично унижен (Папазов 1937: 13).

⁹ Георги Кърджиев си спомня, че неговият баща – „образован селянин”, бил четец в черквата и държал книги на гръцки език в къщи (Кърджиев, стр. 1).

ангария (безплатна работа), да пречи на вероизповеданието им и да посяга на храмовете им; 5) турско население не може да се заселва в същите села” (Станев 1993: 23). Последните изследвания за вакъфите на Балканите също потвърждават тази теза (Шушарова 2016: 421–424; Андонова 2016: 241–284).

Статут на свещениците

Анализът на данните показва, че в средата на XIX век за свещениците в района на Търновско със сигурност са валидни две характеристики – те имат местен произход и наследствеността при тях е широко разпространена. В Арбанаси двама свещеници са синове на свещеници: поп Марин, син на поп Анастас и поп Михал, син на поп Иван (Георгиева 2014: 158, 159). Знаем също, че синът на друг свещеник – поп Христо, става свещеник – това е известният Иванчо поп Христов, който учи в Цариград (Папазов 1937: 9). В Лясковец е регистриран един свещеник – Хаджи поп, който е син на свещеник – поп Гино. Като цяло изследванията върху църковната организация в българските земи показват, че свещеничеството през този период е наследствено поради липсата на подходящо образование във всички региони (Тодорова 1997: 120). При липса на достатъчно училища уменията и знанията се предават най-лесно от баща на син. Присъствието в Арбанаси на няколко свещеника с еднакво бащино име – поп Христо, син на Йорго и поп Танас, син на Йорго (Георгиева 2014: 101, 123) показва, че свещеничеството се развива като фамилна традиция. Тази информация ни помага да установим състава на анализиранията социална група и начините на нейното формиране и набиране на членове.

Фамилните връзки и развитата фамилна структура, демонстрирана от документите, е безспорно свидетелство и за местния произход на свещениците. Например тримата братя на поп Марин, син на поп Анастас в Арбанаси са регистрирани в данъчния регистър (теметтуат дефтер) от 1845 г.: Иван, син на поп Анастас (терзия), Нестор, син на поп Анастас (бакал) и Танас, син на поп Анастас (кюркчи) (Георгиева 2014: 174–175). Не само това – те са регистрирани в една и съща махала, което показва развитието и разрастването на семейството и запазването на същите териториални параметри в продължение на поколения.

Друга важна характеристика е броят на свещениците и съотношението между свещенослужителите и наличните храмове. Този баланс разкрива степента на развитост на енорийската структура в региона. В Арбанаси са регистрирани шестима свещеници – брой, който е близък до броя на църквите в селището¹⁰. В

¹⁰ В селището има седем черкви, които действат като енорийски (две от тях са манастирски, но се посещават от арбанасчани по време на служба). Интересно е, обаче, че те не отговарят на броя на махалите, регистрирани в теметтуат дефтера, според който в Арбанаси има само три махали (Георгиева 2014: 92–176). Тоест, всяка махала разполага с повече от един храм за служба. Възможно е обаче и друго обяснение, което откриваме в изследванията на Светлана Иванова и Светла Янева (Ivanova 2005: 201–246; Yaneva 2004: 51, бел. 17). Според тях данъчните единици „махали” не отговарят точно на териториалните единици.

Лясковец са регистрирани девет свещеници в три махали, тоест би трябвало действащите черкви да са три. Всъщност според други източници знаем, че селището разполага с пет църкви през XIX век (Славчев 1994: 25, 27; Драганова 1994: 76). За Лясковец е характерен изключително високият брой свещеници през целия XIX век. Според Димо Минев във всяка черква имало назначени по 4–5 свещеници. През 1858 г. те дори достигнали 14 души (Минев 1944: 162). В други градове в региона, като Трявна и Дряново, броят на свещениците през XIX век също е много висок¹¹.

Броят на църквите и свещениците отбелязва нивото на развитие на местната енорийска структура. Поради икономическото развитие и увеличаването на християнското население в балканските градове през XIX век се засилва нуждата от повече черкви и свещеници. Важно условие за това е и фактът, че местните християнски общности са способни да покрият разходите по изграждане на храмове и наемане на свещеници. Данните от теметтуат дефтерите демонстрират ясно това твърдение:

Таблица 1.

Брой на свещениците в няколко български селища през 1845 г. и съотношение енориаши – свещеници

Селище	Християнско население	Свещеници	Съотношение: един свещеник на брой жители
Лясковец	3 475	9	386
Арбанаси	1 025	6	171
Трявна	1 695	8	212
Самоков	4 380	15	292
Шумен	4 780	9	531

За да се създаде по-добра база за сравнение в таблицата са включени данни от повече български градове (Yaneva 2004: 52, 60; Кцксал 2005: 209).

Трябва да отбележим, че ситуацията със свещениците през XIX век, почти навсякъде в българските земи, се различава от предходните векове (XV–XVII век) – тоест, енориите са много по-добре обезпечени с духовни служители. В допълнение трябва да кажем, че регионът на Търново, като преобладаващо християнски, винаги се е отличавал с добър брой на църкви и свещеници. Според един дефтер от 1692–1693 г. в Арбанаси са регистрирани 11 свещеници (Мутафов 1979: 85, 86, 89).

¹¹ Например в Трявна има осем свещеници според теметтуат дефтера и само две църкви (BOA, ML. VRD. TMT.d, 12753). В Дряново пък през 1872 г., според Петър Чолов, има 16 свещеници (Чолов 1969 по: <http://xn-----7kcfblcdj6elbw3mrc.com/?page_id=1316> (дата на последно влизане: 4.05.2017 г.).

В заключение може да се каже, че двете селища демонстрират добре развита религиозна структура, с достатъчно на брой храмове и добре развит религиозен (и интелектуален) елит. Тоест, Лясковец и Арбанаси, както и много други селища от този тип в региона, притежават добре развита енорийска мрежа, която отговаря на техните религиозни нужди, и може да бъде покрита и поддържана от местните православни общности, благодарение на добрите икономически условия, на които се радват те.

Нека да се върнем обаче на бележката за лясковските свещеници, според която те живеели в бедност и нямало достатъчно средства за тяхната издръжка. Тя повдига въпроса за финансовия статут на духовенството. Анализът на данъчните регистри показва, че средният годишен доход на духовенството надвишава средния годишен доход на останалите данъкоплатци в селищата¹².

Таблица 2.

Годишен доход на свещениците в Лясковец и Арбанаси

Селище	Среден годишен доход на свещениците (в грошове)	Годишен доход на свещениците от - до (в грошове)	Среден годишен доход на всички жители (в грошове)
Арбанаси	562	260 – 1 285	498
Лясковец	1 532	959 – 2 390	1 419

Има разлика в средните доходи на свещениците в двете селища. Например, лясковските свещеници получават значително по-високи доходи. Техните годишни доходи варират от 959 до 2390 гроша. Това се дължи до известна степен на факта, че лясковските жители като цяло имат доста по-висок годишен доход от много други селища през периода – средният годишен доход на лясковчани е 1419 гроша, докато на арбанасчани е 498 гроша. Той е висок спрямо много други селища в българските земи през периода – средният годишен доход в Трявна е 491 гроша, в Самоков 360 гроша, в някои немюсюлмански махали на Варна 720 гроша, в Шумен – 635 гроша (Yaneva 2004: 60–61). За момента е трудно да дадем ясно обяснение за тези големи различия. Явно е, че има нужда от по-задълбочени изследвания на местните икономики и техните специфики. Така доходът на местните свещеници пряко отразява финансовия статус на местните православни общности и развитието на локалните икономики. Трябва да отбележим също така, че докато арбанашките свещеници се разполагат в средата на финансовата стълбица на местните данъкоплатци, тоест, те принадлежат към средната категория джизие-платци, то трима

¹² За сравнение – самоковските свещеници имат годишен доход от 100 до 700 гроша, а средният им годишен доход възлиза на 360 гроша (Yaneva 2004: 60).

лясковски свещеници са част от високата джизие категория (на най-богатите данъкоплатци).

Логично е да се обърнем към подробно разглеждане на източниците на приходи на споменатите свещеници, за да обясним техния финансов статут.

На първо място ще разгледаме заплатата на свещениците. Анализът показва, че тя не е унифицирана и има съществени разлики в размера ѝ в съседни селища на Търновска митрополия. Могат да се изведат тенденции за отделните селища, но не и категорична констатация. Например арбанашките свещеници получават заплата между 200 и 250 гроша, а лясковските 250, 300 или 350 гроша. Възможно е разликата в тяхната заплата да отразява мястото им в църковната йерархия. Например при арбанашките свещеници са отбелязани подобни рангове – иконом, протопоп и други¹³. Логично е да се предположи, че заплатата зависи от финансовите възможности на местната община. Данните обаче не поддържат това твърдение. Трявна, която има много по-нисък среден годишен доход от Лясковец – 491 гроша, плаща по-високи заплати на своите свещеници от 300 до 600 гроша, или средно 425 гроша¹⁴. За момента изглежда, че заплатата зависи до голяма степен от решението на конкретната община.

На второ място, ще разгледаме приходите от други професии. В разглежданите данъчни регистри рядко се срещат свещеници, които практикуват и второ занятие. Изключение прави поп Марин от Арбанаси, който е регистриран и като учител в теметтуат дефтера. Той е учител в гръцкото училище в Арбанаси, а по-късно е поканен да преподава в Търново (Георгиева 2014: 87). Други източници обаче допълват картината. Благодарение на един списък на спомоществователи (*Συμμεωνίδης* 1850: 373–381) разбираме, че арбанашкият поп Маргарид практикува и абаджийство¹⁵. Явно невинаги данъкоплатците отбелязват всички свои поминъци и занимания пред османските власти, а се регистрират с един от тях. Лясковският случай е малко по-сложен в това отношение. Тамошните свещеници са регистрирани в групата на земеделците (ербаб-и зираат). Тоест, те признават земеделието като второ официално занятие и плащат данъци за добивите от своето стопанство.

¹³ Според един списък на спомоществователи, поп Атанас е иконом, поп Христо е „свещенопазител“, а поп Никола протопоп (*Συμμεωνίδης* 1850: 373–381). В едно писмо от 1853 г. се откриват подписите на свещениците и техните рангове: иконом поп Атанас, сакеларий поп Марин, протопоп Никола, скевофилакс поп Христо (Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 36, ПА 3668). Благодаря на д-р Веселин Горанчев за превода на този документ.

¹⁴ BOA, ML.VRD.TMTd, 12753.

¹⁵ Сравняването на различни типове извори разкрива, че в различни социални кръгове хората се показват в различни социални роли. Например Христо син на Танас от Арбанаси се регистрира пред османските власти като сапунджия, докато в списък на спомоществователи той се е записал като джелеп (Георгиева 2014: 63, бел. 142; *Συμμεωνίδης* 1850: 373–381).

Анализирайки свещеническите приходи трябва да отбележим, че една част от тях идват от занятията на техните роднини – синове и братя, които са част от домакинството. В някои от случаите техните дялове са значителни. Например 58% от годишния доход на поп Танас от Арбанаси (1285 гроша) идва от прихода на неговия син (750 гроша), който е регистриран като бакал (Георгиева 2014: 123).

При Арбанаси свещеническата заплата почти се изравнява по размер с приходите от други дейности или имоти: общият среден годишен свещенически доход е 562 гроша, от които 267 гроша (48%) от заплата и 295 гроша (52%) от други доходи. При Лясковец приходът от свещеничество (папазлък) е 244 гроша, който представлява само 16% от общия годишен доход. Останалите 84% идват от селскостопанските имоти. Така споменатите данни разкриват развитието на селското стопанство в селището, което влияе върху доходите не само на земеделците, но и на такава група като свещениците, за които земеделието носи допълнителни доходи. Трябва да се отбележи също, че лясковските свещеници притежават значителни количества земеделска земя, въпреки многобройните споменавания в изворите за проблема с обезземляването в региона (Минев 1944: 84). Всъщност средният годишен приход на лясковските свещеници (1533 гроша) е по-висок от средния годишен приход на останалите жители на селището (1136 гроша). Следователно развитието на земеделското стопанство играе важна роля за финансовото положение на свещениците в Лясковец.

Земеделски земи

Анализът на земеделските земи показва, че лясковчани имат най-много и най-разнообразни типове земеделски земи. Селището се развива най-вече въз основа на земеделието. Ако изчислим средните стойности, лясковските свещеници имат около 23 дьонюма ниви, 2 дьонюма ливади и 8 дьонюма лозя, докато в Арбанаси духовниците притежават средно 4 дьонюма лозя и никакви ниви и ливади. Фактът, че лясковските свещеници притежават също по чифт волове ясно говори, че те развиват собствено селско стопанство. В допълнение – те плащат и десетъци върху произведената от тях продукция. Десетъците са основно върху жито и други зърнени култури, което ни помага да определим структурата и характера на земеделското стопанство в района. За разлика от съседния Лясковец обаче арбанасчани плащат десетък основно върху гроздето. Другите данъци, които се плащат, са върху алкохола, което доказва производството на вино и ракия в значителни количества, включително за продажба. Явно е, че климатичните и географски условия са определящи при формирането на структурата на стопанството. Дори в съседни селища като Лясковец и Арбанаси се наблюдават различия в отглежданите основни култури. Влиянието на географските условия е особено силно в Арбанаси. Там земеделските стопанства на свещениците имат много малко земя – предимно лозя, и никакви ниви, ливади или зеленчукови градини. Арбанашките свещеници притежават само дойни крави и коне, но не и волове или други животни, като овце и кози например.

Това е свидетелство, че те не развиват толкова разнообразно земеделско стопанство както съседите им лясковчани. Земеделието и скотовъдството не са приоритет в тяхната икономика, изместени от занаятите¹⁶.

Лозя и винопроизводство

Лозята са една от най-разпространените култури в региона – Лясковец и околните села са известни и днес с производството си на вино. Гроздето се приема за културата, която осигурява най-висок допълнителен доход в пред-индустриалните земеделски икономики. Но дори и в традиционно силното винопроизводство в Арбанаси свещениците не са представени много силно. Лясковските свещеници притежават между 6,5 и 17 дьонюма лозя (средният размер е 8 дьонюма на човек) и произвеждат значително количество грозде и вино, ако съдим от размерите на данъка върху алкохола, който плащат. Те плащат около 111 гроша данък върху алкохола, докато арбанашките свещеници плащат само 14 гроша.

Както споменахме вече, открояват се различията в локалната икономика дори на две съседни селища като Лясковец и Арбанаси. През XIX век Лясковец определено е по-развития икономически. Там се развива както земеделие, така и скотовъдство. Арбанаси, от своя страна, лишено от обширни земеделски земи, залага по-скоро на занаятите в своята икономика.

По-нататъшното изследване на изворите ще обогати и изясни картината. Нужни са различни типове източници, които да дадат възможност за съпоставка и събиране парчетата на пъзела. За момента такава „засичане“ е възможно само за някои отделни личности. Например при съпоставката на различни османотурски, гръкоезични и българоезични документи, както и мемоари, станаха ясни детайлите относно стопанството на поп Марин от Арбанаси. Според теметтуат дефтера той има годишен доход от 872 гроша, от които 500 гроша идват от „папазлък и даскалък“ (свещеничество и учителстване), а останалите 372 гроша – от неговото стопанство (лозя, градини, дюкяни и други). Друг документ обаче, запазен в Национална библиотека – София, регистрира неговата заплата за периода 1842–1849 г. Според тази бележка поп Марин е получавал между 1500 и 2500 гроша годишна заплата за учителстване (Национална библиотека, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3550). Коего показва значителна разлика от регистрираните пред османските власти доходи. Трябва да допълним обаче и имотите му в съседните селища Горна и Долна Оряховица – ниви, лозя, дюкяни и мелници, които са описани в спомените на неговия племенник Димитър Папазов (Папазов 1937: 11).

Анализът показва, че свещениците в изследваните селища не се различават значително от техните съселяни, въпреки че трябва да бъдат поставени в горните нива на стълбицата „богатство – бедност“. В допълнение към служе-

¹⁶ Само поп Марин се отличава с по-развито лично стопанство, което включва 12 дьонюма ниви, 7 дьонюма лозя, дюкян, крава и кон (Георгиева 2014: 52, 158).

нето си те развиват малки земеделски стопанства, които дават допълнителни приходи и повишават годишния им доход.

По отношение на данъчния статут в повечето случаи свещениците са третираны като обикновени раи. Дефтерите показват, че лясковските свещеници плащат вергия и различни десетъци като останалите данъкоплатци и са категоризирани като част от групата на земеделците (ербаб-и зираатдан). В Арбанаси свещениците са освободени от годишния данък вергия. Очакванията са, че всички свещеници имат еднакъв статут. Практиката показва обаче, че няма такава унифицираност – различните свещеници получават различни заплати, които вероятно отразяват техните рангове в църковната йерархия, но разликата в заплатите между различните селища показва, че местните православни общности в съседни селища се самоорганизируют и решават вътрешните си въпроси по различен начин.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Архивни източници:

Национална библиотека – София, Български исторически архив, ф. 36, ПА 3550. [Natsionalna biblioteka – Sofiya, Balgarski istoricheski arhiv, f. 36, ПА 3550.]

Кърджиев: Кърджиев, Г. Автобиография. // Национална библиотека – София, Български исторически архив, ф. 784, а.е. 1. [**Kardzhiev:** Kardzhiev, G. Avtobiografiya. // Natsionalna biblioteka – Sofiya, Balgarski istoricheski arhiv, f. 784, a.e. 1.]

ВОА, ML. VRD. TMT.d, 12753: Başbakanlık Osmanlı Arşivi – İstanbul, ML. VRD. TMT.d, 12753.

Андонова 2016: Андонова, П. Аскери чифликът – вакъфът – държавата. Чифликът на мютевелията на вакъфа на Софу Мехмед паша от началото на XVIII век – генезис, развитие, злоупотреби, печалба. // *Из живота на европейските провинции на Османската империя през XV–XIX век. Сборник изследвания в памет на проф. дин Елена Грозданова.* София: Гутенберг, 241–285. [**Andonova 2016:** Andonova, P. Askeri chiflikat – vakafat – darzhavata. Chiflikat na myuteveliyata na vakafa na Sofu Mehmed pasha ot nachaloto na XVIII vek – genezis, razvitie, zloupotrebi, pechalba. // *Iz zhivota na evropeyskite provintsii na Osmanskata imperiyayaya prez XV–XIX vek. Sbornik izsledvaniya v pamet na prof. din Elena Grozdanova.* Sofiya: Gutenberg, 241–285].

Баласчев, Ихчиев 1909: Баласчев, Г., Д. Ихчиев. Привилегиите на раята в земите, завещани на честитите градове Мека и Медина, документи върху тях. // *Минало*, I, кн. 2, 156–175. [**Balachev, Ichiev 1909:** Balachev, G., D. Ichiev. Privilegiite na rayata v zemite, zaveshtani na cheshitite gradove Meka i Medina, dokumenti varhu tyah. // *Minalo*, I, kn. 2, 156–175].

Георгиева 2014: Георгиева, Г. *Арбанаси през XV–XIX век: социално-икономически профил.* Варна: Стено. [**Georgieva 2014:** Georgieva, G. *Arbanasi prez XV–XIX vek: sotsialno-ikonomicheski profil.* Varna: Steno].

Георгиева 2015: Георгиева, Г. Лясковец – един предбалкански град и неговото икономическо развитие в средата на XIX век. // *Известия на РИМ – Габрово*, т. 2 (2014). В. Търново, 209–226. [**Georgieva 2015:** G. Lyaskovets – edin predbalkanski grad i negovoto ikonomicheskoto razvitie v sredata na XIX vek. // *Izvestiya na RIM – Gabrovo*, t. 2 (2014). V. Tarnovo, 209–226].

Гюзелев 2004: Гюзелев, Б. *Албанци в Източните Балкани*. София: Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия. [**Gyuzelev 2004:** Gyuzelev, B. *Albantsi v Iztocnните Balkani*. Sofiya: Mezhdunaroden tsentar za izsledvane na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeystviya].

Димитров 1988: Димитров, С. Бунтовни движения в Търновско и Източна България по време на Чипровското въстание. // *Исторически преглед*, № 10, 35–47. [**Dimitrov 1988:** Dimitrov, S. Buntovni dvizheniya v Tarnovsko i Iztocna Bulgariya po vreme na Chiprovskoto vastanie. // *Istoricheski pregled*, № 10, 35–47].

Димова 2011: Димова, М. Бележките в една рядка гръцка книга от Арбанаси. // Христова, Б., Е. Узунова. *Факти и мистификации в старите текстове*. София: Гутенберг, 449–475. [**Dimova 2011:** Dimova, M. Belezhkite v edna ryadka gratska kniga ot Arbanasi. // Hristova, B., E. Uzunova. *Fakti i mistifikatsii v starite tekstove*. Sofiya: Gutenberg, 449–475].

Драганова 1994: Драганова, Т., Обществено, стопанско и политическо развитие на Лясковец през втората половина на XIX век. // *Лясковец в миналото*. Велико Търново: ПИК, 75–108. [**Draganova 1994:** Draganova, T., Obshtestveno, stopansko i politicheskoto razvitie na Lyaskovets prez vtorata polovina na XIX vek. // *Lyaskovets v minaloto*. Veliko Tarnovo: PIK, 75–108].

Калицин, Мутаfoва 2012: Калицин, М., К. Мутаfoва. *Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. [**Kalitsin, Mutafova 2012:** Kalitsin, M., K. Mutafova. *Podbrani osmanski dokumenti za Tarnovo i Tarnovska kaza*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“].

Кил 2002: Кил, М. *Изкуство и общество в България през турския период*. София: Любoмъдриe – Хроника. [**Kil 2002:** Kil, M. *Izkustvo i obshtestvo v Bulgariya prez turskiya period*. Sofiya: Lyubomadrie – Hronika].

Минев 1944: Минев, Д. *Град Лясковец – минало, сегашно състояние и дейци*. *Исторически примери и стопански приноси*. Варна: Научно издателство при Висше търговско училище. [**Minev 1944:** Minev, D. *Grad Lyaskovets – minalo, segashno sastoyanie i deysii*. *Istoricheski primeri i stopanski prinosi*. Varna: Nauchno izdatelstvo pri Visshe targovsko uchilishte].

Мутаfoв 1979: Мутаfoв, В. За етническия, социалния и стопански облик на Арбанаси през XVII век. // *Годишник на музеите на Северна България*, V, 83–95. [**Mutafov 1979:** Mutafov, V. Za etnicheskiya, sotsialniya i stopanski oblik na Arbanasi prez XVII vek. // *Godishnik na muzeite na Severna Bulgariya*, V, 83–95].

Папазов 1937: Папазов, Д. Село Арбанаси. Лични спомени и събрани данни. // *Сборник на БАН*, т. 31, 1–94. [**Papazov 1937:** Papazov, D. Selo Arbanasi. Lichni spomeni i sabrani dannii. // *Sbornik na BAN*, т. 31, 1–94].

Протич 1922: Протич, А. Арбанашката къща. // *Годишник на Народния музей за 1921*, София, 29–59. [**Protich 1922:** Protich, A. Arbanashkata kashta. // *Godishnik na Narodniya muzey za 1921*, Sofiya, 29–59].

Славчев 1994: Славчев, П. Исторически корени и формиране на селището. // *Лясковец в миналото*. Велико Търново: ПИК, 11–33. [**Slavchev 1994:** Slavchev, P. Istoricheski koreni i formirane na selishteto. // *Lyaskovets v minaloto*. Veliko Tarnovo: PIK, 11–33].

Снегаров 1935: Снегаров, И. Старият търновски църковен кодекс. Документи. // *Годишник на СУ*, Богословски факултет, т. 12. [**Snegarov 1935:** Snegarov, I. Stariyat tarnovski tsarkoven kodeks. Dokumenti. // *Godishnik na SU*, Bogoslovski fakultet, т. 12].

Станев 1993: Станев, Н. *История на Търновската предбалканска котловина. Присово, Пчелище, Церова кория, Къпиново, Миндя, Марино, Плаково, Големаните, Килифареве и Дебелец*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”. [Stanev 1935: Stanev, N. *Istoriya na Tarnovskata predbalkanska kotlovina. Prisovo, Pchelishte, Tserova koriya, Kapinovo, Mindya, Mariino, Plakovo, Golemanite, Kilifarevo i Debelets*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy”].

Тодоров 1972: Тодоров, Н. *Балканският град XV-XIX век*. София: Наука и изкуство. [Todorov 1972: N. *Balkanskiyat grad XV-XIX vek*. Sofiya: Nauka i izkustvo].

Тодорова 1997: Тодорова, О. *Православната църква и българите XV-XVIII век*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов”. [Todorova 1997: Todorova, O. *Pravoslavната tsarkva i balgarite XV-XVIII vek*. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov”].

Цонев 1932: Цонев, Зв. *История на град Горна Оряховица и околностите му: Лясковец и Арбанаси*. София. [Tsonev 1932: Tsonev, Zv. *Istoriya na grad Gorna Oryahovitsa i okolnostite mu: Lyaskovets i Arbanasi*. Sofiya].

Чолов 1969: Чолов, П. *История на Дряново*. София: НС ОФ. [Cholov 1969: Cholov, P. *Istoriya na grad Dryanovo*. Sofia: NS OF].

Шушарова 2016: Шушарова, М. Една делиорманска аянска история от края на XVIII век. // *Из живота на европейските провинции на Османската империя през XV-XIX век. Сборник изследвания в памет на проф. дин Елена Грозданова*. София: Гутенберг, 2016, 406–438. [Shusharova 2016: Shusharova, M. Edna deliormanska ayanska istoriya ot kraya na XVIII vek. // *Iz zhivota na evropeyskite provintsii na Osmanskata imperiyayaya prez XV-XIX vek. Sbornik izsledvaniya v pamet na prof. din Elena Grozdanova*. Sofiya: Gutenberg, 406–438].

Ivanova 2005: Ivanova, S. Varoe: the Elites of the Reaya in the Towns of Rumeli, 17th–18th Centuries. // *Provincial Elites in the Ottoman Empire*. Ed. A. Anastasopoulos. Rethymno, 201–246.

Köksal 2005: Köksal, O. XIX. Yüzyıl Ortalarında Şumnu'daki Gayrimüslim Sekenenin Demografik, Sosyo-Ekonomik Görünümü. // *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 6, sayı 2, 185–213.

Yaneva 2004: Yaneva, S. Samokov: An Ottoman Balkan City in the Age of Reforms. // *The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers*. Hayashi Kayoko and Mahir Aydin (eds.). London, New York, Bahrein: Kegan Paul, 47–76.

Συμεωνίδης 1850: Συμεωνίδης, Ι. Οδηγός της ευσεβείας. Κωνσταντινουπόλει. Simeonidis, I. Odigos tis evsevias. Konstantinoupoli, 2850.